

דף מג

‘האוכלו בארבעים’. קצת ראייה מכאן לדעת הרמב"ם שאין מלקות אלא באכילה ולא בשאר הנאות (משיעורי הגרשו"א).

ולדעת הראשונים הסוברים שלוקים על הנאה (ע' בסיכומים לעיל כא), צריך לומר שנקט 'האוכלו בארבעים' להשמיענו שאין בו כרת באכילתו.

‘ונותנו לפני כלבו – דרבי מאיר לרבי יהודה’. מדין תורה מותר לרבי יהודה אף באכילה אלא שחכמים אסרוהו, ובהנאה לא אסרו (תוס' עפ"י חולין כג).

ומכאן נראה שדברים שאינם חמץ רק אסורים מחומרא דרבנן, לא החמירו אלא באכילה. ועל כן, גם לפי מנהג אשכנז לאסור אכילת קטניות בפסח, אין איסור ליהנות מהם (עפ"י תרומת הדשן קיג; רמ"א ומגן אברהם תנג, א).

וכל שכן שלהשתוותם בפסח מותר. 'וכן השיב לי אחד מהגדולים בתשובה אחת, וכתב טעם לדבריו – משום דרבינו יחיאל וחבריו מתירין אפילו באכילה, אינהו אכלי ואנן לא משהינן?!' (שו"ת מהרי"ל החדשות ג. מובא בתרומת הדשן שם. וע"ש שיש שנהגו איסור בהנאה. ובלקט 'יושר' בשם הר" שולם הצריך לבערם).

בהגדרת **‘חמץ נוקשה’**, כתבו הפוסקים (עפ"י דברי רש"י בד"ה מאן תנא ובד"ה שיאור. וע"ע בלשונות המאירי הרי"ד והריטב"א) שכלול בזה שני סוגים; חמץ שאינו ראוי לאכילה כגון תכשיטי נשים, וחמץ הראוי לאכילה אלא שלא נתחמץ כל צרכו, כגון שיאור.

ויש מפרשים מה שכתב רש"י שאינו ראוי, אין הכוונה כפשוטו שהרי אנו רואים שהשיאור ראוי לאכילה אלא כלומר החימוץ לא הועיל כלום לאכילה ואינו ראוי למי שרוצה לאכול חמץ אלא הוא כאוכל מצה (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ד צח ויר"ד ח"ג יט. וכע"ז כתבו כמה אחרונים – ע' בית אפרים או"ח ל; מנחת ברוך מד).

ומוסבר בזה הקישור שבגמרא בין דין חמץ נוקשה לחמץ דגן גמור ע"י תערובת, כי בגלל התערובת אין החימוץ חזק דיו ואינו משפיע כל כך על המאכל, וכעין חמץ נוקשה שאין החימוץ שלם.

ובארו אחרונים שלא כל מאכל שאינו ראוי לאכילה נחשב 'חמץ נוקשה', אלא רק זה שהחימוץ שבו נעשה באופן שאינו ראוי לאכילה, אבל אם החימוץ ראוי אלא שמצד אחר אינו ראוי, כגון שמעורב בו דבר מר – אין זה 'חמץ נוקשה' [ופטורים עליו מצד אחר, משום אכילה שלא כדרך. ואולם אם יערבוהו בתבשיל וכדו' באופן שכך דרכו – יהיו חייבים עליו כחמץ ממש, ולא כחמץ נוקשה] (עפ"י זכר יצחק ח"ב ג – אודות פלפלין שתקנום על ידי בצק. וכי"ב כתב החזו"א (קטז, ד) שכל דבר שלאחר שהוחמץ התערב עם מינים הפוגמים – הרי זה חמץ גמור על ידי תערובת, ורק אם יש קלקול בתהליך החימוץ עצמו נחשב 'חמץ נוקשה'. וכן מבואר בתדושי הגר"ח (מאכ"א טו, א) שנתחמץ ולבסוף הסריח הוי חמץ גמור, הסריח ולבסוף נתחמץ – חמץ נוקשה.

אך יש שכתבו שלפי דעה אחת בפוסקים אף חמץ גמור שלא נראה לאכילה מטעם אחר – הריהו בכלל חמץ נוקשה (ע' מנחת ברוך מד, א – עפ"י מג"א תמב, א).

ע"ע בשו"ת עמודי אור כד.

‘חכמים אומרים: על חמץ דגן גמור ענוש כרת, על עירובו בלא כלום’. כתב הר"ן: גם לחכמים אסור הדבר מהתורה, מדין 'חצי שיעור', אלא שאין עוברים עליו באזהרה ואין בו מלקות. וישנם ראשונים הסוברים שחצי שיעור בתערובת אינו אסור אלא מדרבנן.

א. מדברי התוס' (ד"ה לענין) מבואר שתערובת חמץ לרבנן אסורה מהתורה, ומשמע לכאורה כהר"ן. אך בשער המלך (חמץ א, ו) מפרש דבריהם, לא משום הדין הכללי של 'חצי שיעור' אלא ש'כל' לרבנן בא ללמד איסור, אך לא 'לאו'. וכתב שם שמצד דין 'חצי שיעור' הכללי אין לאסור, כי הייתי אומר שיתבטל בתערובת (וע' גם במהרש"א וקרני ראם. וע"ע פני יהושע). ולכאורה דבריו יתכנו רק לדעת הסוברים 'טעם כעיקר' דרבנן אבל למ"ד 'טעם כעיקר' דאורייתא [וכן נקטו רוב הראשונים], אין צריך לימוד מיוחד לאסור תערובת. אלא שדעת הרא"ש והטור שאם אין מורגש הטעם המקורי של האיסור בתערובת, רק האיסור ניתן בתערובת 'לקיוהא', כגון באלו המנויים במשנה – אין אומרים בזה טעם כעיקר. ויש לומר שעל כי האי גוונא נצרך הלימוד מ'כל מחמצת' לאסור [וכן צריך לפרש לפי הדעות שלוקים על טעם כעיקר, מדוע להכמים פטור, ומדוע ר"א צריך לימוד מיוחד לחייב – כי מדובר שאין כאן טעם חמץ אלא קיוהא בעלמא]. או אפשר שהכמים אכן סוברים טעם כעיקר דרבנן, וכן מבואר ברש"י להלן מה. (ד"ה ורבי עקיבא).

ואפשר שיש נפקותא בין הדין הכללי של 'חצי שיעור', לאיסור פרטי שנאמר בחמץ – לענין חלות שבועה על איסור זה; שהשנבע שלא יאכל חצי שיעור משאר איסורים – שבועתו חלה (ערמב"ם שבועות ה, ז) מפני שאינו מפורש בתורה, כי כל איסורו הוא משום דחזי לאצטרופי (ער"ן נדרים ת; רדב"ז ועוד. וע' במובא בשבועות כב). ואילו בחמץ י"ל כיון שנתרבה בפרטות בדין החמץ מ'כל', הרי זה כאיסור חמץ מפורש ולא חלה עליו שבועה. וי"ל. [וכן יש נפקותות בכל אותם אופנים שאין שייכת סברת 'חזי לאצטרופי', כמובא באחרונים. וע"ע מנחת חינוך יט, ג ה.].

ב. אכל חצי כזית חמץ שע"ו תערובת, ובתוך כדי אכילת פרס אכל עוד חצי כזית חמץ בעין; הסיק במנחת חינוך (יב, ג) שאינו חייב מפני שהם שני שמות נפרדים ואין להם צירוף. אך נראה שלדעת הראשונים שחצי שיעור בתערובת אסור מהתורה, יצטרפו החצאים לחיוב (וכן נקט הגרש"א בשיעוריו להלן מד.). ועוד נראה שאם טעם חמץ ניכר ואינו קיוהא בעלמא, וטעם כעיקר דאורייתא, י"ל שלא נתבטל ממשות החמץ שבתערובת ויש לו צירוף עם חמץ גמור, כי מלבד שיש לתערובת שם איסור נפרד, הלא ישנו גם איסור חמץ עצמו שאינו בטל [אא"כ נקוט שממשות האיסור נתבטלה ורק נאסר משום 'טעם' גרידא – ע' במובא להלן מד:].

ומהכאן אחד שמעתי שחידש בדעת הרמב"ם שגילתה תורה בלאו ד'כל מחמצת' שבעירוב חמץ אינו חייב משום החמץ שבו אלא הוא איסור חדש מצד התערובת, ואין בו כרת, ואעפ"י שבכל התורה טעם כעיקר דאורייתא. ודוגמא לזה הביא מדברי התוס' ביבמות שבכך שגילה הכתוב איסור באחות חלוצה כיון שלא בנה שוב לא יבנה, פקע איסור כרת דאשת אח.
ג. אף על פי שיש איסור תורה בעירובו, מיושב לשון 'ולא כלום'; כלומר אין בו אזהרה כלל ואין לוקים עליו. ומצינו כיו"ב לעיל כה: 'אר"ש חמץ לפני זמנו ולאח"ז אינו עובר עליו בלא כלום' הגם שיש בו איסור הנאה. וע' ברכות לו. 'לבסוף ולא כלום' – כלומר אין טעון כלום מברכות פירות ארץ ישראל, אבל מברך עליו 'בורא נפשות' כדפרש"י.

(ע"ב) 'כל לא דרשי כי כל דרשי'. טעם הדבר, כי כשמדובר באיסור עצמו צריך לומר 'כל', כמו בשאר איסורים; כל מלאכה לא תעשו – אף לא אחת מהמלאכות, ולא כולן יחד בלבד. וכן כל חלב – כל חלק ממנו ולא רק חלב הכליות כולו וכדו'. ואולם כשהכתוב מדבר על טעם האיסור, כמו מחמצת לא תאכלו – למה? כי עוונת חמור שענוש כרת; כי כל אכל מחמצת ונכרתה. וכן: ואכל לא תאכלו... כי כל אכל חלב... ונכרתה... – שם תיבת 'כל' מיותרת שהרי חומרת עונש כרת קיימת אף ללא 'כל', לכן יתור ה'כל' מופנה להידרש. וזהו כי כל דרשי – דורשים 'כל' כשהוא בא אחר 'כי' (מתוך עלה יונה עמ' קטז).

הסבר זה אמור רק לרבנן שדורשים מ'כי כל' דרשה אחת, אבל ר' אלעזר הדורש 'כל', דורש מ'כי כל' תרתי, שכל מלה נדרשת לעצמה.

'מאן שמעת ליה דדריש כל – רבי אליעזר, וקא דריש כי כל. קשיא'. ולא 'תיובתא' – ע' תירוצים על

הקושיא, בספר שער המלך הל' חמץ א,ו. ובמשך חכמה בא. יב,יט). [וכן דרכו בכמה מקומות בספרו זה לתרץ הקושיות שבגמרא, שאין קשיא ללא תירוץ' – כלשונו בפרשת אחרי טז,ו. וע"ש צו ז,כה; תצא כב]. ע"ע במצוין לעיל יז:

*

... בכל מקום שצריך האדם לקנות קדושה בקיום מצוה בקום ועשה, צריך לברר תחלה אותו האבר שבו יקיים המצות-עשה, מכל הלאוין, וכמו שכתוב (ישעיה נב) הברו נשאי כלי ה' – כי נושאי כלי ה' נקראו האברים כשמקיים בהם מצות ה', ולכן נאמר 'הברו' – שיזדככו, שהאדם העושה מצוה בידיו כגון הנוטל לולב, צריך לברר ידיו שיהיו נקיות מגזל ושאר ענינים התלויים בידים, וכן בכל המצוות.

וכן איתא, כל שישנו בבל תאכל חמץ וישנו באכילת מצה – שעל ידי הצמצום שברר עצמו תחילה בענין ביעור חמץ, יכול לקבל קדושה מאכילת מצה ולקיים אכילת מצה בליל הפסח. וזהו נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים – אם בעל השדה רוצה לקבל טובה משדהו ולשמרו שלא יצמיח קוצים, אזי עיקר השמירה הוא בעת החרישה, שיברר וינקה את שדהו מכל פסולת ואז לא יזרע אל קוצים.

וכן מצינו בדברי תורה, שכתוב וראיתם אתו וזכרתם וגו' ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם; כיון שהזהיר במצות עשה בראיה וזכירה, שזה הוא בעינים ובלב, לכן צריך לברר תחלה לשמור את האברים הללו מהרע, ועל ידי זה יכול לקנות קדושה ממצות עשה באותם אברים. וזהו מכל משמר נצר לבך כי ממנו תוצאות חיים, כדאמרי אינשי תשמור תבואת שדה זו כי בה תלויים כל חיך, כן מחמת שכל הקדושות נקבעות בלב אדם וממנו תוצאות חיים, לכן צריך לשמור לבו מכל פסולת (מתוך מי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס פסחים קז).

דף מד

'כזית בכדי אכילת פרס'. על שיעור ה'פרס' ועל משך זמן אכילתו במאכלים השונים – ע' בפירוט ביוסף דעת כריתות יב-יג.

זכזית בכדי אכילת פרס דאורייתא היא? אמר ליה: אין – אי הכי אמאי פליגי רבנן עליה דר"א בכותה הבבלי?... משמע לכאורה שבכזית בכדי אכילת פרס, גם לפי חכמים שאין להם לימוד מיוחד לתערובת, האוכלו חייב כמו אוכל חמץ בעין. והקשו המפרשים על הרמב"ם שפסק (חמץ א,ו) שאעפ"י שלוקים על אכילת תערובת חמץ כזית בכדי אכילת פרס, אבל אין חיוב כרת וקרבת. [וגם הביא על כך את דרשת ר"א, כל מחמצת לא תאכלו]. ע' בהשגות הרמב"ן לספר המצוות (לאוין, קצח); שו"ת הרא"ש טז,ב. וע' בבאר שיטתו בנושאי כלים שם; מנחת חינוך יב,ה; בהגר"א תנג; זכר יצחק ז; ברכת מרדכי ח"ב ו.

מאידך יש מדייקים מקושית הגמרא כהרמב"ם, שאם בכזית בכדי אכילת פרס חייב כרת, היה לגמרא להקשות קושיא חזקה יותר; אי הכי אמאי אמר ר"א שאין בו כרת. אך יש לדחות שרבי אליעזר דיבר כשאכל רק כזית מכל התערובת. לפיכך הקשו רק לחכמים, מה טעם אמרו 'על עירובו בלא כלום' הלא יש אופן שמתחייב, כאשר אכל הכל בכדי אכילת פרס (עפ"י שיעורי הגרשו"א).